

MANUAL D'ACOMPANYAMENT
A PERSONES AMB
ALTERACIONS
SENSORIALS

Edita: Fundació Villablanca,
Ctra Bellisens s/n, 43204 Reus
fvillablanca@peremata.com

Edició: Reus, setembre 2022

Maquetació: El Far Cooperatiu SCCL

“El cervell és un complex òrgan biològic de gran poder computacional que construeix la nostra experiència sensorial, regula els nostres pensaments i emocions i controla les nostres accions”

*Eric Kandel
Premi Nobel de Medicina (2000)*

INTRODUCCIÓ

El grup de treball del seminari d'estimulació Sensorial i Snoezelen de Villablanca, entitat d'atenció a persones amb discapacitat intel·lectual, veu la necessitat de compartir un model d'intervenció que ens guiï a totes les persones professionals en l'acompanyament diari de les persones amb alteracions sensorials.

La "conducta desadaptada" no és merament un problema, és un repte als nostres serveis. Necessitem trobar una solució per aquestes persones que ajudi a millorar la informació que els arriba a través dels seus sentits i garantir els seus drets augmentant d'aquesta manera la seva qualitat de vida.

Les persones amb alteracions sensorials no trien tenir aquestes alteracions, ni la seva manera de relacionar-se amb l'entorn. Un entorn que consideren confús i poc clar. Tenen estils personals d'aprenentatge, d'interacció, de percepció i als quals hem de respectar.

Hem observat que la interacció entre la persona, el context i l'acompanyament de la persona que atén als nostres residents, pot ser el resultat d'alguns dels desajustos en la conducta. Això implica que hem de modificar no només la conducta de la persona, sinó prestar una important atenció a les característiques del context, tant a nivell ambiental com en l'acompanyament que realitza la persona que l'atén (apropament, llenguatge corporal, to de veu...).

Creiem que la creació d'aquest manual pot ser d'ajuda per conscienciar a totes les professionals i els serveis de la importància d'abordar també els problemes conductuals des d'aquesta altra mirada.

AUTORIA

Laia Campo López, psicòloga i terapeuta Snoezelen, Villablanca Social.

Gemma Castellví de Haro, psicòloga, Villablanca Serveis Assistencials.

Pilar Escoda Blanch, auxiliar tècnic educatiu, Fundació Villablanca.

Ana Gairín Muñoz, terapeuta ocupacional i terapeuta Snoezelen, Villablanca Social.

Elisenda García Bouso, fisioterapeuta, terapeuta Snoezelen, Villablanca Serveis Assistencials i membre de la Junta Directiva de l'associació ISNA ESPAÑA.

Carmen García Muñoz, psicòloga, Villablanca Serveis Assistencials.

Isaías González Nieto, psicòleg i terapeuta Snoezelen, Villablanca Serveis Assistencials.

Mar Margalef Estivill, psicòloga, Villablanca Serveis Assistencials.

Nàdia Ribó Gomis, psicòloga, Fundació Villablanca.

Mònica Roig Ribé, fisioterapeuta, terapeuta Snoezelen, Fundació Villablanca i membre de la Junta Directiva de l'associació ISNA ESPAÑA.

ÍNDEx

1. Introducció	8
2. Alteracions del processament sensorial	9
3. Valoració i perfil sensorial	11
4. Anàlisi sensorial de la conducta	13
5. La importància de l'acompanyament	16
6. Autoregulació	20
7. Intervenció sensorial	21
Bibliografia	26

1. INTRODUCCIÓ

- * L'estimulació multisensorial (EMS) consisteix en oferir a la persona diferents tipus d'informació sensorial a partir de diferents situacions i amb finalitats diverses.
- * L'EMS està especialment indicada en persones que tinguin algun tipus d'afectació que condicioni o bé limiti les possibilitats de gaudir d'experiències a partir dels seus sentits.
- * Els estímuls sensorials són la matèria essencial per a què el cervell pugui treballar.
- * L'ésser humà disposa de diversos sentits que capten diferents tipus d'informació i que li permeten en tot moment estar informat d'allò que passa dins i fora del seu cos.

SENTITS	RECEPTORS	ESTÍMUL ADEQUAT
VISTA	ULLS (cons, bastons)	Llum
OÏDA	ORELLES (cèl·lules còclea)	Sons
OLFACTE	NAS (neurones olfactives)	Olors
GUST	BOCA (botons gustatius)	Sabors
TACTE (pressió, temperatura, dolor)	PELL (receptors per cada modalitat)	Diferents pressions, textures, temperatures...
VESTIBULAR	OÏDA INTERNA (vestíbul i canals semicirculars)	Moviment del cap
PROPIOCEPTIU	MÚSCULS, TENDONS, LLIGAMENTS, ARTICULACIONS	Contracció i estirament muscular, moviment articular

- * La integració sensorial és el procés que organitza la informació (estímul sensorial) que prové del cos i de l'ambient.
- * Mitjançant aquest procés donem significat als estímuls sensorials convertint les sensacions en percepcions.
- * L'objectiu principal de la percepció és l'actuació sobre l'entorn amb respostes adaptades (respostes que permeten a la persona actuar de manera significativa i efectiva dins de l'ambient).
- * Una lesió o un mal funcionament dels òrgans receptors, de les vies fins al cervell o del mateix Sistema Nerviós Central (SNC) pot portar a dèficits en la percepció i, com a conseqüència, a respostes incorrectes o absents.

2. ALTERACIONS DEL PROCESSAMENT SENSORIAL

- * Aquestes alteracions es produeixen quan el cervell no processa la informació sensorial de manera precisa i ordenada.
- * La persona farà més esforç i tindrà més dificultat per realitzar activitats i també menys èxit i satisfacció en les mateixes.
- * Aquest dèficit provoca problemes en la majoria de les àrees del desenvolupament.
- * Generalment, la persona tampoc dirigeix el comportament de forma eficaç i no es pot adaptar bé a les demandes de l'ambient.
- * Quan els estímuls són mal interpretats per un individu, la seva resposta no serà la més adequada, però sí que serà la resposta normal a aquesta interpretació errònia.

Algunes alteracions sensorials que podem observar:

HIPOSENSIBILITAT

La quantitat d'informació que arriba al SNC és poca en comparació amb la que hi ha. Per exemple, explota una bomba i la persona no se n'adona. La persona necessita molta quantitat d'estímul per detectar-lo. Davant de quantitats habituals d'estímul, la hiposensibilitat pot generar en la persona:

- Respostes inexistents o poc intenses
- Una recerca exagerada de sensacions

HIPERSENSIBILITAT

La quantitat d'informació que arriba al SNC és molta en comparació amb la intensitat real de l'estímul que hi ha. Per exemple cau una forquilla a terra i la persona reacciona com si explotés una bomba. La persona detecta l'estímul de seguida quan n'hi ha molt poca quantitat. Davant de quantitats habituals d'estímul, la hipersensibilitat pot generar en la persona :

- Respostes exagerades i molt intenses
- Fugida, evitació o defensa davant d'aquest excés d'estimulació

DIFICULTATS DE DISCRIMINACIÓ

Es tracta d'un problema per distingir les diferències existents entre estímuls similars. Arriba la quantitat d'informació correcta però no es sap ben bé quina és. Per exemple, la persona sap que és un estímulo gustatiu però no sap si és dolç o salat.

Poden estar afectats un o diversos sentits amb la mateixa alteració sensorial o bé de diferent tipus.

3. VALORACIÓ I PERFIL SENSORIAL

- * La valoració sensorial permet conèixer com funcionen cadascun dels sentits de la persona, és a dir, el seu perfil sensorial.
- * El perfil sensorial ens permet conèixer quins són els millors canals sensorials per a què la persona estigui ben informada i pugui respondre adequadament.
- * Es pot explorar de manera directa a partir d'una situació experimental on s'ofereixen diferents estímuls a la persona i es registren les seves respostes, o bé, a través de tests amb diverses preguntes que responen les mateixes persones o els seus referents principals (familiars o professionals).

El **Sensory Profile 2** (Dunn, 1997) és un test que registra la freqüència amb què la persona manifesta determinades conductes en la seva vida quotidiana i les relaciona amb les seves característiques sensorials.

Conceptes importants:

- * Llindar neurològic: és la quantitat d'estímul que necessita un individu per detectar-lo (molta quantitat/alt llindar; poca quantitat/baix llindar).
- * Autoregulació de la conducta: és allò que fa la persona per ajustar-se al seu llindar, si activament fa alguna cosa per augmentar l'entrada sensorial (recerca), reduir-la (evitació, fugida) o no fa res (en aquest cas la persona es manté poc responsiva o arriba a la sobrecàrrega sensorial sense posar-hi remei).
- * La interacció entre aquests dos conceptes dona lloc als quatre patrons de processament sensorial proposats en el Sensory Profile 2:

REGISTRE

BUSCADOR

SENSITIU

EVITATIU

REGISTRE

Té **ALT LLINDAR** (necessita estímuls molt intensos)

És **PASSIVA** (no fa res per autoestimar-se)

La persona ignora senyals que altres adverteixen fàcilment. Tranquil·la, relaxada, no s'angoixa en ambients sobreestimulants. Poca energia. Necessita més intensitat de l'habitual.

BUSCADOR

Té **ALT LLINDAR** (necessita estímuls molt intensos)

És **ACTIVA** (busca estímuls constantment)

La persona té interès per explorar l'entorn, sempre en vol més, sempre ocupada, activa, no para quieta.

SENSITIU

Té **BAIX LLINDAR** (necessita estímuls poc intensos)

És **PASSIVA** (no fa res per evitar l'excés d'estimulació)

La persona té un alt nivell de consciència dels estímuls de l'entorn però sense capacitat d'habituar-s'hi. Acaba desbordant-se.

EVITATIU

Té **BAIX LLINDAR** (necessita estímuls poc intensos)

És **ACTIVA** (intenta evitar els estímuls que el molesten)

La persona prefereix entorns amb pocs estímuls i previsibles. Intenta eludir entrades sensorials poc habituals, fuig, fa rebequeries o es defensa.

4. ANÀLISI SENSORIAL DE LA CONDUCTA

Les alteracions del processament sensorial es posen de manifest amb comportaments desadaptats, conductes desajustades que podem observar quan els estímuls presents a l'entorn de la persona són difícils de poder ser processats pels seu sistema nerviós. En el següent quadre es recullen algunes de les alteracions sensorials més freqüents i les conductes que poden provocar en les persones:

OLFACTIU
TÀCTIL
GUSTATIU
VESTIBULAR
PROPIOCEPTIU
AUDITIU VISUAL

SISTEMES SENSORIALS

		TÀCTIL	VESTIBULAR	PROPIOCEPTIU
P R O C E S S A M E N T	H I P E R S E N S I B I L I T A T	<p>Rebutja sorra, gespa.</p> <p>No li agrada el contacte o reacciona de manera agressiva a les carícies.</p> <p>Selectiva amb el menjar i amb el que toca.</p> <p>Dificultats a l'hora de realitzar activitats d'higiene personal.</p> <p>No li agrada embrutar-se.</p>	<p>Por a les alçades.</p> <p>Mareig a l'anar en cotxe.</p> <p>Poca tolerància al moviment.</p> <p>Rebutja els jocs del parc.</p> <p>Insegura sobre plans irregulars.</p> <p>Freqüents desequilibris.</p> <p>Rígida utilitzant escales.</p>	<p>NO EXISTEIX LA HIPERSENSIBILITAT AL SISTEMA PROPIOCEPTIU</p>
	S E N S O R I A L	H I P O S E N S I B I L I T A T	<p>Objectes a la boca instantàniament.</p> <p>Sembla no adonar-se'n si la toquen o colpegen, no mostra dolor.</p> <p>Dificultats per trobar objectes amb les mans.</p> <p>Preferència per temperatures extremes.</p>	<p>Inquieta.</p> <p>Es mou molt: corre, salta, gira.</p> <p>Gaudeix molt en parcs d'atraccions.</p> <p>S'impulsa amb energia als gronxadors.</p> <p>Sembla "hiperactiva".</p>

SISTEMES SENSORIALS

		GUSTATIU/ OLFACTIU	VISUAL	AUDITIU
P R O C E S S A M E N T	H I P E R S E N S I B I L I T A T	<p>Escrupolosa amb el menjar, selectiva, arcades, vòmits...</p> <p>Rebutja alguns sabors, olors.</p>	<p>Evita el contacte visual directe, les llums brillants o la llum solar.</p> <p>Es tapa els ulls, els entretanca o se'ls frega. Ulls plorosos, conjuntivitis freqüents.</p> <p>L'espanten els objectes o les persones en moviment.</p> <p>Li agrada la foscor.</p>	<p>Tapar-se les orelles.</p> <p>Espantar-se amb facilitat, por i desconfort davant de sons aguts.</p> <p>Aparentar falsa sordesa.</p> <p>Fer sons repetitius propis.</p> <p>Dificultat per conciliar el son.</p>
	S E N S O R I A L	H I P O S E N S I B I L I T A T	<p>Preferència pels sabors intensos (picants...).</p> <p>Prova i olora objectes no comestibles.</p> <p>Identifica persones per la olor.</p>	<p>Problemes amb els estímuls visuals petits.</p> <p>No li agraden les activitats de taula.</p> <p>Autoestimulació visual: encendre i apagar llums, objectes que giren.</p> <p>Estereotípies de moure els dits davant els ulls.</p>

5. LA IMPORTÀNCIA DE L'ACOMPANYAMENT

“Cal tenir sempre en compte tots aquells aspectes que puguin afavorir l'activació de l'altre, en la direcció que ella mateixa marqui, ja que cadascú és el protagonista del seu propi desenvolupament i nosaltres, professionals, l'acompanyem en el seu camí.”

Basal Stimulation ®

La manera com ACOMPANYEM a les persones amb greus alteracions sensorials pot estar altament relacionada amb l'aparició o no de conductes desadaptades. El to de veu que fem servir al despertar-les, la primera zona del cos que toquem amb l'esponja durant la higiene diària, la postura que adoptem en donar-los el menjar o la invasió del seu espai personal, són factors que poden influir en les seves reaccions cap a la persona que l'està atenent i/o cap a l'entorn que els envolta. **La forma de relacionar-nos verbalment i corporalment durant les activitats quotidianes pot ajudar a evitar reaccions desajustades.**

Cal respectar la persona sempre, tenir cura de la seva intimitat, oferir-li la “invitació sensorial” que desperti el sentit de l'autonomia i el plaer de la relació amb els altres, en les mateixes condicions de llibertat, intimitat i confort que té qualsevol persona a casa seva.

Per fer un bon acompanyament cal tenir en compte quatre conceptes:

OBSERVAR

SEGURITZAR

ACOMPANYAR

COMUNICAR

OBSERVAR

Mirar els senyals d'acceptació de l'altre i examinar els seus cossos ja que és on hi ha les seves emocions. La intervenció l'hem de basar en el que llegim de l'altre, no en el que creiem saber de l'altre. **Observar enlloc d'interpretar.**

Podem començar a intervenir per la part del cos per on la persona desitja l'acostament. Per això cal observar el seu cos, la seva actitud, el seu comportament i el seu estat emotiu-tònic i també hem de controlar el mateix en nosaltres per evitar que la nostra intervenció sigui aversiva.

SEGURITZAR

Una bona intervenció es basa en la seguretat i la confiança. Cal sentir-se segura amb un mateix, amb l'entorn i amb la persona.

L'entorn on intervenim amb la persona és clau per generar aquesta seguretat, haurà de ser un espai càlid, ben il·luminat, ampli, sense sorolls ambientals i que tingui en compte les preferències i gustos de la persona.

La nostra respiració, la nostra musculatura i la nostra postura hauran de transmetre seguretat a l'altre. Cal evitar postures de dominància, hem de col·locar-nos al nivell de l'altre (si la persona és més baixa, ens ajupirem o ens asseurem en una cadira per estar a la seva mateixa alçada).

La qualitat de la presència (estar completament amb la persona), la qualitat de l'escolta i l'empatia són estratègies que ens poden ajudar a evitar conductes "desajustades".

ACOMPANYAR

Sempre respectant l'altre. És molt important saber reconèixer els senyals etològics de l'altre (territori, comunicació, postura, etc).

Cada persona té un territori (espai vital per la supervivència, tant físic com psicològic). La manca de respecte d'un espai vital pot implicar diferents reaccions: la defensa del territori (intimidació, agressió), la fugida (deixant el territori en benefici del més fort) o la paralització.

És molt important tenir en compte la forma i la velocitat en què ens acostem a la persona, la postura que adoptem en apropar-nos...

COMUNICAR

S'han d'utilitzar sempre les formes de comunicació predominants per a cada persona.

El 93% de la informació que captem de l'altre ens arriba a través del llenguatge no verbal (gestos, roba, mímica...) o paraverbal (entonació, ritme, timbre, volum), per això hem d'intentar comprendre les intencions, els desitjos, la voluntat... de l'altre, i intentarem comunicar-nos amb el nostre cos, la nostra mímica, els nostres gestos i el nostre to de veu deixant en segon pla el llenguatge verbal. De vegades escolten el què els diem però no entenen el què significa.

RITUAL D'APROXIMACIÓ

1. Utilitzar la mirada i la mímica facial.
2. Moure's en funció del nivell d'acceptació.
3. Circumvolució en l'espai: arribar des de la perifèria (evitar una cara a cara dominant).
4. Ajustar el to de veu, utilitzar una expressió verbal dolça i agradable.
5. Inclinar el cap.
6. Adaptar / Ajustar la postura.
7. Respectar el territori íntim.
8. Posicionar les mans: la mà oberta convida, genera una major proximitat.
9. Tocar, si la persona ens ho permet, de formes diferents però sempre amb respecte.

6. AUTOREGULACIÓ

- * La majoria de les persones podem gestionar, modular i regular els estímuls del dia a dia per adaptar-nos a les diferents circumstàncies que se'ns presenten sentint-nos bé, atentes, tranquil·les i mantenint la capacitat d'aprendre.
- * Si durant el dia no rebem l'estimulació necessària per mantenir-nos regulades, nosaltres mateixes busquem maneres per poder autoregular-nos, cercant estímuls en funció del nostre perfil sensorial: escoltar música, bressolar-se en una hamaca, llegir un llibre, anar al gimnàs, mossegar-se les ungles, fer una passejada..., són algunes de les estratègies que utilitzem per regular-nos durant el dia.
- * Les persones amb discapacitat presenten un alt percentatge d'alteracions sensorials i sovint no saben o no poden autoregular-se. El seu estat d'alerta i depèn dels estímuls presents en els diferents entorns de vida i moltes vegades no és adequat al seu perfil sensorial.
- * La persona pot estar poc estimulada o patir una sobrecàrrega sensorial. En aquests casos, som les professionals els que haurem d'observar minuciosament els senyals que la persona va manifestant i ajudar-la a la regulació des de fora.
- * És habitual que un excés d'estimulació pugui dur a la persona a un augment sobtat de certes conductes no adaptades, també compleix amb la funció d'autoregulació, però és inacceptable pel perill que suposa per la pròpia persona i per l'entorn.
- * Quan la persona no sap autoregular-se cal proporcionar eines per ajudar-la i evitar l'aparició de conductes desadaptades.
- * Les estereotípies poden ser també un mitjà d'autoregulació sensorial: pot ser una conducta auto estimulant quan la persona està en un entorn poc estimulant o necessita més estimulació; però també pot tenir una funció relaxant en casos d'hipersensibilitat.

7. INTERVENCIÓ SENSORIAL

La intervenció sensorial consisteix en controlar l'entrada sensorial per millorar/facilitar la percepció, obtenir i possibilitar respostes més adaptades.

Per una bona intervenció cal tenir informació sobre el perfil sensorial de la persona. L'objectiu és millorar la qualitat de vida i afavorir un major benestar de la persona.

La millor intervenció davant d'una “conducta desadaptada” basada en una alteració sensorial és la prevenció. Això implica que hem de modificar no només la conducta de la persona, sinó prestar una especial atenció a les característiques del context, tant a nivell ambiental com en l'acompanyament que realitza la persona que la cuida (acostament, llenguatge corporal, to de veu ...). Informar sempre anticipadament i prevenir l'excés d'informació sensorial farà reduir les conductes desajustades. **La intervenció proactiva (abans que aparegui el problema) és la millor opció per intervenir i evitar que una alteració sensorial es converteixi en una conducta reguladora d'efectes no desitjables.**

Un enfocament constructiu i proactiu té més eficàcia que les accions reactives, és a dir, les realitzades per aturar o reforçar negativament la conducta quan ja s'ha produït.

Les persones amb alteracions sensorials tenen estils personals d'aprenentatge, d'interacció i de percepció, els quals hem de respectar.

Com més control del seu entorn tingui la persona, més relacions significatives, més oportunitats de participació social i menys conductes reguladores d'efectes no desitjables (“desadaptades”) tindrà.

La intervenció es pot fer a tres nivells:

Sobre la persona en concret:

Exemple 1: a una persona amb hipersensibilitat auditiva en una habitació sorollosa (menjador) li podem posar uns cascos que l'aïllin del soroll de l'entorn.

Exemple 2: a una persona hiposensible a estímuls tàctils, auditius i de moviment, que cerca aquests estímuls constantment, no para quieta, fa sorolls i ho toca tot, podem ampliar els estímuls que posem al seu abast en quantitat i varietat.

Sobre l'activitat que oferim o que ha de realitzar la persona, utilitzant estratègies que s'integren a la seva rutina diària per millorar la seva regulació conductual a la sala, a casa, al carrer... Adaptació molt important a tenir en compte en les activitats de la vida diària.

Exemple 1: a una persona amb hipersensibilitat auditiva li proposarem activitats que no generin soroll, evitarem tasques que impliquin eines o aparells que emetin sorolls.

Exemple 2: a una persona que cerca molta estimulació, li oferirem activitats que permetin que es mogui com ballar, parar i desaparar les taules del menjador, etc.

Sobre els entorns on fa vida la persona:

Exemple 1: una persona amb hipersensibilitat auditiva ha d'estar en habitacions tranquil·les, amb poc soroll i poca gent, espais més grans i oberts per evitar l'excés d'estimulació.

Exemple 2: una persona buscadora d'estímuls ha d'estar en habitacions que en continguin molts i variats, sobretot dels que ella prefereix.

La intervenció també es pot fer a nivell individual o en grup (si les persones que formen part del mateix grup tenen uns perfils sensorials similars).

Entorns sensorials i concepte SNOEZELEN

- * Qualsevol espai està ple d'estímuls sensorials. En el cas de persones sense dificultats no seria necessari controlar els estímuls presents en un espai determinat; però en persones amb alteracions de diferents tipus que impliquin dificultats per gaudir, interpretar i donar sentit als entorns on viuen, crear entorns sensorials és fonamental per poder oferir experiències i vivències que d'altra manera no poden sentir o interpretar adequadament.
- * Qualsevol espai es pot convertir en un entorn sensorial adequat si podem oferir l'estimulació de forma controlada i reuneix les següents característiques:
 - Accessible i espaiós
 - Càlid
 - Ric en estímuls per oferir oportunitats de participació i facilitar la comunicació i la relació (seleccionats i ajustats al perfil sensorial de la persona) però sense generar sobrecàrrega.
- * El concepte Snoezelen fa referència a tot el relacionat amb entorns multisensorials.

Snoezelen és una filosofia d'apropament a la persona.

SNOEZELLEN

Aquest concepte va ser desenvolupat a partir de l'any 1977 a Holanda (Hulsegge i Verheul). La paraula Snoezelen sorgeix de la contracció de dues paraules holandeses, snuffelen (olorar, impregnar-se dels estímuls presents a l'entorn) i doezelen (el plàcid benestar de la somnolència) i es defineix com el: *“Despertar sensorial a través de la pròpia experiència sensorial.”*

Es tracta d'una intervenció en un entorn multisensorial on **l'objectiu principal és establir una relació, verbal o no, i millorar la qualitat de vida buscant un benestar físic i psíquic** per facilitar a la persona un retrobament amb sí mateix i amb el món que l'envolta.

Un espai Snoezelen és un espai dissenyat amb unes característiques determinades i equipat amb una sèrie d'elements que ens permet:

- * Treballar els sentits de forma específica.
- * Crear una atmosfera adequada per aconseguir diferents objectius: relaxar, gaudir, estimular, etc.

A l'espai Snoezelen es pot promoure i treballar:

- L'estat de relaxació.
- L'autocontrol i la confiança en un mateix.
- Incentivar l'exploració i les capacitats creatives.
- Establir una comunicació amb la persona.
- Promoure la capacitat d'elecció.
- Augmentar el temps d'atenció i de concentració.
- Reduir canvis o alteracions conductuals (estereotípies).

La generalització del concepte Snoezelen a tots els espais de vida de la persona és el que s'anomena Snoezelen 24 hores i té una importància especial en centres residencials i en l'atenció a persones amb discapacitat i dependència ja que habitualment hi ha molts espais compartits per diverses persones amb característiques i necessitats molt diferents.

BIBLIOGRAFIA

- Ayres AJ. La integración sensorial y el niño. Mèxic: Trillas; 2006.
- Beaudry Bellefeuille I. Tengo duendes en las piernas. Oviedo: Nobel; 2011.
- Bogdashina O. Percepción sensorial en el Autismo y Síndrome de Asperger. Ávila: Asociación Autismo Ávila; 2007.
- Cid Rodríguez MJ. La estimulación sensorial en un espacio Snoezelen: guía práctica para iniciar una intervención en un espacio Snoezelen o sala de estimulación y relajación multisensorial. Barcelona: EAE Editorial Académica Española; 2012.
- Dunn W. Perfil Sensorial 2. Madrid: Pearson; 2016.
- Gómez Gómez MC. Aulas multisensoriales en educación especial. Vigo: Ideaspropias editorial; 2009.
- Grandin T, Panek R. El cerebro autista. Barcelona: RBA; 2014.
- Grandin T. Pensar con imágenes. Mi vida con el autismo. Barcelona: Alba Editorial; 2006.
- Lázaro Lázaro A. Aulas multisensoriales y de psicomotricidad. Zaragoza: Mira editores; 2002.
- Lázaro Lázaro A, Rodríguez F, Roqueta C. La práctica educativa en aulas multisensoriales. Zaragoza: Mira Editores; 2012.
- Longhorn F. Programa sensorial para niños con necesidades especiales. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales; 1991.
- Pagliano P. The multisensory handbook.:Regne Unit: Routledge; 2012.

Les il·lustracions i les tipografies manuscrites han estat creades als tallers de creativitat, que dinamitza El Far Cooperatiu, en els que s'han implicat les persones que millor coneixen l'entitat (les persones beneficiàries dels serveis).

Fundació
Villablanca